

ANNA JASIŃSKA

Galleria Academica Cracoviensis

ABSTRACT

The Collegium Maius has a rich collection of painting, consisting of 1423 paintings. Both Polish and foreign paintings on diverse themes are represented. Among them there are 832 portraits, while the remaining 591 paintings represent religious themes, genre painting and landscape. There are portraits of various personages connected with the history the Kraków Alma Mater: Polish rulers, Chancellors of the Kraków Academy, professors, their families and other persons connected with the university in some ways. The aim of this article is to present the Academy Gallery – in this case exclusively portraits of professors.

There are 307 portraits of outstanding professors of the Jagiellonian University – from the earliest works dating from the 16th century to contemporary paintings. Neither in Poland nor abroad portraits of academics have been subject of more comprehensive studies so far. It is only for two decades that interest in academic portrait has been growing. Catalogues of university collections containing portraits of university professors have been published in the UK, the Netherlands, Germany, Finland and other countries. Among the earliest such catalogues is the one representing the collection of the University of Helsinki. This paper refers to the article by Pia Vuorikoski, titled *Galleria Academica: a Portrait Collection of the University of Helsinki*, which appeared in the same issue of *Opuscula Musealia* (20).

The most recent publication on academic portraits is the book which saw print in Kraków in 2010, presenting a study on a group of portraits of the Kraków Academy professors. The term: “phenomeon of academic portrait” was used for the first time in that publication.

The surviving portraits of professors in the Jagiellonian University collection testify to the long-established tradition of creating portrait galleries. The tradition is still continued. Regardless of their artistic value, they are unique pieces of historical evidence which, through the history of persons portrayed, document the history of the earliest Polish university – the Kraków Alma Mater.

Key words: portret profesorski, Collegium Maius, Benedykt z Koźmina, Trycjusz portraits of professors,

I

W zbiorach Muzeum Collegium Maius znajduje się bogata kolekcja malarstwa składająca się z 1423 obrazów. Prezentują one szkołę polską oraz tzw. malarstwo obce¹. Są to obrazy przedstawiające różnorodną tematykę. Wśród nich znajduje się 832 portretów. Pozostałe obrazy w liczbie 591 to przedstawienia religijne, rodzajowe, krajobrazy. Portrety prezentują podobizny różnych osób związanych z historią Almae Matris: polskich władców, kanclerzy Akademii Krakowskiej², profesorów, ich rodziny, osób mniej lub bardziej związanych z uniwersytetem. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie Galerii Akademickiej, która w tym przypadku odnosi się wyłącznie do portretów profesorskich.

Wśród portretów znajduje się 307 podobizn wybitnych profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego, od najstarszych, malowanych w XVI wieku, po przedstawienia współczesne. Wizerunki prezentują zróżnicowany poziom sztuki malarskiej. Wśród przeciętnej, czasami wręcz nieporadnej malarskiej twórczości cechowej, znajdują się obrazy ciekawe i na wysokim poziomie artystycznym. Dzisiaj zresztą poziom warsztatu nie stanowi argumentu decydującego o eliminowaniu tego rodzaju malarstwa z pola zainteresowań historyka sztuki, zwłaszcza historyka zajmującego się badaniem mniejszych kolekcji malarstwa. Warto przytoczyć słowa Ewy Chojeckiej, która pisze: „Odeszliśmy obecnie od postawy niezauważenia dzieła z racji jego warsztatowo niskiej rangi. Wychodzimy z założenia, że zabytek malarstwa trzeciorzędnego, chociaż nie dostarcza tej samej satysfakcji estetycznej, co dzieło wysokiego kunsztu, jest równie cennym dokumentem kultury artystycznej, tyle, że wymagającym innych kryteriów oceny i wartościowania. Dzieło takie mówi bowiem wiele na temat sposobów przekształcania i granic asymilowania wzorów idących ze sztuki obcej, ponadto zaś wyznacza granice pojmowania sztuki przez artystów rodzimych, będących niekiedy skromnymi twórcami rzemieślniczymi. Postawa taka znajduje dodatkowe uzasadnienie wobec dotkliwych strat i zniszczeń w materiale zabytkowym sztuki polskiej. [...]. Zdajemy sobie sprawę, że obecnie zachowane zabytki polskiej sztuki portretowej stanowią zaledwie nikłą część pierwotnych bogatych zasobów tego rodzaju malarstwa. Stąd wielka troska wokół zachowania, skatalogowania i udostępnienia dzieł portretu polskiego w pracach placówek muzealnych”³.

O kolekcji portretów uniwersyteckich pisał Karol Estreicher junior, twórca Muzeum Collegium Maius: „Tak się szczęśliwie złożyło, że mimo wszystkich klęsk, jakie spadły na Uniwersytet w ciągu ostatnich stu pięćdziesięciu lat, wiele z jego dawnych ruchomości zachowało się do dziś. Galeria portretów uniwersyteckich – niektóre z nich pierwszorzędnego pędzla – jest bardzo bogata”⁴.

¹ Jasińska 2003.

² Początkowo Uniwersytet Jagielloński zwany był Studium Generale, potem Akademią Krakowską, z końcem XVIII wieku, przez krótki czas, Szkołą Główną Koronną, a od 1817 roku – Uniwersytetem Jagiellońskim.

³ Chojecka 1978, nn.

⁴ Estreicher 1953, nr 1, s. 29.

O portretach krakowskich akademików jako o odrębnej grupie, wspomniała krótko Ewa Chojecka w katalogu wystawy *Portret polski XVII i XVIII wieku*: „Osobną wreszcie grupę tworzą portrety uczonych z kręgu krakowskiego Uniwersytetu, gdzie długo jeszcze pielęgnowano tradycje wizerunku typu humanisty”⁵. Również Janina Ruszczyćówna wyodrębniła zwięźle typ portretu uczonego pisząc: „Z XVI wieku pochodzą też najwcześniejsze przykłady portretów mieszczańskich oraz charakterystyczny zwłaszcza dla środowiska Uniwersytetu Jagiellońskiego typ portretu uczonego”⁶.

Za granicą, podobnie jak w Polsce, portrety akademików nie były dotąd przedmiotem szerszych i kompleksowych badań. Dopiero od dwóch dekad zainteresowanie portretem akademickim⁷ zaczęło wyraźnie wzrastać. Pojawiły się katalogi zbiorów uniwersyteckich, prezentujących różne wizerunki, wśród nich portrety profesorów np.: w Anglii⁸, Holandii⁹, Niemczech¹⁰, Finlandii¹¹, Włoszech¹². Są to na ogół opracowania przedstawiające portrety, z krótkimi notami o charakterze inwentaryzacyjnym. Jednym z wcześniejszych jest katalog przedstawiający zbiory uniwersytetu w Helsinkach¹³. Niniejszy artykuł jest nawiązaniem do artykułu, który pojawił się w tym samym numerze *Opuscula Musealia* (20) napisanym przez Pia Vuorikoski zatytuowanym „*Galleria Academica : a Portrait Collection of the University of Helsinki*”.

Ostatnim opracowaniem dotyczącym portretów akademickich jest książka wydana w Krakowie w 2010 prezentująca badania nad nowożytnych zespołem portretów profesorów Akademii Krakowskiej¹⁴. W niej został po raz pierwszy użyty termin – **zjawisko portretu akademickiego**.

Na podstawie dotychczasowego stanu badań literatury dotyczącej portretów akademików możemy stwierdzić, że istnieje zaledwie kilka pozycji (wspomniane katalogi portretów wydane przez uniwersytety) poruszających ten temat. Niewiele więcej jest prac zajmujących się wyłącznie portretem uczonych. W większości należeli oni do królewskich Akademii, lub towarzystw naukowych, bądź pracowali w sposób niezależny, poza obrębem struktur uniwersyteckich, a więc nie byli akademikami. W opracowaniach dotyczących sztuki portretowania pojawiają się ogólnikowe wzmianki o portretach uczonych, i na ogół zilustrowane są tymi samymi przykładami.

⁵ Chojecka 1978, nn.

⁶ J.Ruszczyćówna 1977, s.7.

⁷ Portret akademicki w rozumieniu – portret akademika.

⁸ Garlick 2004; Burden 2001.

⁹ Retgeren, Thiel 1964.

¹⁰ Speler 1995.

¹¹ Espoo 1990.

¹² Gandolfi 2010

¹³ Espoo 1990

¹⁴ Kraków 2010; Jasińska 2010 - na podstawie badań powstała dysertacja doktorska, A. Jasińska, *Nowożytne portrety profesorów w zbiorach Collegium Maius*, Warszawa 2010, promotor pracy prof. dr hab. J. Chrościcki, (maszynopis w archiwum MUJ).

II

Zbiór portretów profesorów z kolekcji Uniwersytetu Jagiellońskiego składa się z trzech zespołów. Pierwszy – to kolekcja portretów nowożytnych od XVI wieku do końca XVIII wieku. Zachowało się z tego okresu 28 portretów. Przed 2005 rokiem obrazy te nigdy nie były przedmiotem szczegółowych badań. Jerzy Mycielski w katalogu z roku 1913 wymienia tylko niektóre z nich¹⁵. Jedynym wizerunkiem, któremu poświęcono więcej uwagi był portret Benedykta z Koźmina¹⁶. Omawiany w sposób ogólnikowy, został uznany za najlepszy i jeden z najwcześniejszych przykładów portretu humanisty w Polsce. Niektóre portrety były publikowane w opracowaniach słownikowych czy encyklopedycznych jako ilustracje do życiorysów profesorów lub też prezentowane na wystawach czasowych. W katalogach z wystaw opatrzone są zazwyczaj krótkimi notami o charakterze inwentaryzacyjnym¹⁷. Dzięki otrzymanemu grantowi z the Getty Foundation możliwe było przeprowadzenie interdyscyplinarnych studiów nad tymi portretami. W latach 2005-2007 zostały przeprowadzone badania, których rezultaty opublikowano w książce „Nowożytne portrety profesorów Akademii Krakowskiej w zbiorach Collegium Maius¹⁸”.

Pierwsze znane wizerunki osób związanych z Akademią Krakowską pochodzą z XV wieku. Znajdują się one poza zbiorami Muzeum UJ, niemniej jednak warto je przypomnieć. Należy do nich płyta nagrobna księcia Aleksandra Mazowieckiego¹⁹, rektora krakowskiej wszechnicy w 1422 r. Leonard Bąkowski tak opisuje nagrobek: „W lewej nawie kościoła św. Szczepana w Wiedniu zachował się nagrobek księcia mazowieckiego wykonany w stylu gotyckim. Jest to płyta nagrobna z czerwonego marmuru, wmurowana pionowo w ścianę kościoła, wyobrażająca Aleksandra w naturalnej wielkości o młodej twarzy ubranego w strój kardynalski. W lewej ręce trzyma wielki krzyż, a prawą wznosił do góry, jak gdyby chciał udzielić błogosławieństwa. Wokoło płyty wykuty jest gotyckimi literami napis podający nam datę jego śmierci i wyliczający godności, jakie za życia piastował²⁰”.

Kolejne przedstawienie to epitafium krakowskiego profesora Jana Sacrana z Oświęcimia (klasztor Misjonarzy w Krakowie). Walicki pisze: „Bardziej jeszcze interesującą od epitafium jest postać człowieka, którego rysy, a może i pewne cechy charakteru, miało ono przekazać potomności. Głośny profesor krakowskiego uniwersytetu, parokrotnie

¹⁵ Mycielski 1913 - s.1.- poz.1, poz.4. s.2. – poz.5, poz.6, poz.8, s.3- poz.10, poz.14, s.4 – poz.19, poz.20. poz. 21, s.5 – poz.22, poz.23, s.6 – poz.25, poz.26, poz.27, poz.28, poz.29, s.7 – poz.30, s.8 – poz.36, s.10 – poz.47, poz. 48, poz.49, s.11 – poz.56, , s.12 – poz.59,s.14 – poz.68, s.33 – poz.215.

¹⁶ Kopera 1926, cz.II, s.152.Dobrowolski 1948, s.66; Kępiński, Sławska 1953, s.17; Walicki 1961, s.39 -40, s. 339, poz. 197; Kozakiewiczowie 1976, s.169; Nykiel 1978; Warszawa 1986, cz.II, s.20. Wien 2003, s.111-112; Jasińska 2007, Grupa 1, nr1.; Pollesch 2007, Grupa 1, nr 1.

¹⁷ Kraków 1978; Warszawa 1983; Warszawa 1986; Kraków 1998; Kraków 1999; Kraków 2005.

¹⁸ Kraków, 2010

¹⁹ Pietrzyk 2000, s.47 , autor pisze: „Aleksander został - zapewne zgodnie z wolą Jagiełły - obrany rektorem krakowskiej wszechnicy. Wybór człowieka nie legitymującego się wyższym wykształceniem był sprzeczny ze statutami uniwersyteckimi, ale sprawowanie tego urzędu przez siostrzeńca królewskiego było zaszczytem dla uniwersytetu”.

²⁰ Bąkowski 1913, s.34.

rektor, Jan z Oświęcimia, humanistycznie zważy się Saranem był jednym z tych „polskich scholarów”, którzy znaleźli się w kręgu oddziaływania rzymskiego humanizmu²¹.

Następne to epitafium Adama z Bochenia (Muzeum Diecezjalne, Tarnów) oraz epitafium nieznanego profesora Akademii Krakowskiej (kościół parafialny, Trzeźniów). Wizerunki akademików krakowskich były wykonywane od XVI do XVIII wieku jako rzeźby, obrazy i wizerunki nagrobne. Niektóre z portretów przetrwały m. in. w kolegiatach akademickich, tj. u św. Floriana na Kleparzu (obecnie bazylika), w której chowano profesorów teologii, oraz św. Anny, gdzie chowano profesorów wydziału sztuk wyzwolonych. Wiele nagrobków, niestety, nie zachowało się.

Najstarszym portretem z pierwszej grupy zachowany w zbiorach Collegium Maius jest wizerunek Benedykta z Koźmina (1497-1559, il.1), który przekazał go wraz ze swoją biblioteką Akademii Krakowskiej testamentem z dnia 26 listopada 1559 r. pisząc: „Ponadto niech na ścianie zostanie umieszczony mój portret, i to w takim miejscu, gdzie wskutek nadmiaru światła twarz nie traciłaby blasku, ani wskutek jego niedoboru nie była zbyt błada. Obraz ma być oprawiony w ramy z obu stron wąskie. Wewnątrz należy umieścić wiersze, po jednej stronie skierowane do czytelnika, a po drugiej odnoszące się do mojego wizerunku. Należy je starannie wyszukać pośród rzeczy napisanych przeze mnie²². Niestety, profesor nie podał autora obrazu. W kontekście przytoczonego fragmentu jest to tym bardziej niezrozumiałe. Z jednej strony profesor przywiązuje dużą wagę do ekspozycji swojego wizerunku (jest to zresztą znany mi jedyny przykład takiej wypowiedzi z tego czasu), a z drugiej strony dalej traktuje autora dzieła jako anonimowego rzemieślnika.

W omawianej grupie jednymi z bardziej interesujących portretów są cztery wizerunki profesorów przypisanych Janowi Trycjuszowi (?-1692). Są to: portret Wojciecha Dąbrowskiego (1603-1683, il.2), na którym autorka znalazła sygnaturę, Łukasza Piotrowskiego (? – 1679, il.3), Stanisława Bieżanowskiego (1628-1693, il.4), Szymona Makowskiego (ok.1612-1683, il.5). Wymienione portrety należą do wybitniejszych, pod względem artystycznym, wizerunków profesorskich. Analiza stylistyczna – formalna oraz technologiczno - konserwatorska potwierdziły słuszność atrybucji²³.

W trakcie poszukiwań archiwalnych nie znaleziono dokumentu, który mówiłby o tym, że władze uniwersytetu postanawiają, czy też wydają zarządzenie dotyczące zamawiania profesorskich wizerunków. Portrety rektorów i profesorów, stanowiące część kolekcji uniwersyteckich czy w Polsce, czy też za granicą, na ogół nie posiadają dokumentacji dotyczącej donacji czy też zakupu²⁴. Również w pracach dotyczących historii Akademii nikt o takim dokumencie nie wspomina. Jednak ilość zachowanych w zbiorach uniwersytetu portretów świadczy, że ukształtowała się już wówczas tradycja zamawiania profesorskich wizerunków. Także formalne podobieństwo obrazów dowodzi, że zamawiane były według ustalonych reguł, jako kolejne części jednorodnego zbioru.

²¹ Walicki 1954, nr.1, R. XVI, s. 42-43.

²² testament Benedykta z Koźmina, Cracoviae 1900, s. 39.

²³ Jasińska 2007, Pollesch 2007, Skalmierska 2007.

²⁴ Lourenço 2005, vol.1, s.40 – „Art collections related to the history of the university: portraits and busts of rectors and professors, paintings and drawings of buildings, etc. These often lack documentation on who commissioned or donated them and when. Even the identity of the artist may be unclear at times”.

Względna jednorodność wizerunków akademików wynika z faktu, że w większości był jeden zamawiający – Uniwersytet Jagielloński i narzucił on pewne wymagania dotyczące formatu, kompozycji, pozy i stroju, czasami atrybutu.

Zbiór portretów akademików przypomina, w pewnym sensie, kolekcje rodzinne wizerunków przodków w pałacach czy dworach. Fakt przechowywania portretów profesorów krakowskich w najstarszym budynku uniwersyteckim, w Collegium Maius, gdzie większość portretowanych spędziła swoje życie, dodatkowo wzmacnia ich wymowę. To z tym miejscem są one tak bardzo związane i przez to są tak autentyczne. Zespół nowożytnych portretów profesorów stanowi wyjątkowy fragment galerii portretowej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jest jedynym nowożytnym zbiorem portretów akademickich na ziemiach polskich i jednym z ciekawszych spośród innych uniwersyteckich galerii portretowych w Europie.

Na przestrzeni wieków uczeni (profesorowie) byli przedstawiani z różnymi atrybutami lub też bez nich. Jeżeli się pojawiały miały na celu zawsze podkreślenie pracy umysłowej modela i jej znaczenia. Najczęściej w portretach uczonych pojawiała się książka – symbol wiedzy i odniesienie do Biblii- Księgi Prawdy. Znaczenie symboliczne książki jako wyraz treści intelektualnych, największą rangę osiągnęło w okresie Renesansu. Z biegiem czasu zestaw atrybutów powiększał się i różnicował. Oprócz książek zaczęły pojawiać się instrumenty naukowe - astrolabia, sfery armilarne, lunety, mikroskopy etc. Na ich podstawie można było identyfikować postacie, przypisywać im konkretne pole aktywności.

III

Drugą grupę stanowią portrety profesorów od początku XIX wieku do roku 1918. Grupa ta nie wymaga tak szeroko zakrojonych badań, jakim zostały poddane obrazy z grupy pierwszej – zwłaszcza badań konserwatorskich i technologicznych. Dzięki w miarę dobrze zachowanej dokumentacji na ogół wiemy, kto jest autorem poszczególnych portretów i kogo przedstawiają. Z pewnością należałoby przebadać sposób zamawiania portretów i ich proveniencję. Prace te wchodzą w zakres przygotowywanego przez autorkę projektu, który powinien rozpocząć się w niedalekiej przyszłości. W grupie drugiej zachowało się 71 wizerunków. W tym przedziale czasowym również widoczny jest pewien schemat narzucony przez zamawiającego – Uniwersytet Jagielloński. Dotyczy to, tak jak i w poprzedniej grupie, układu kompozycyjnego, formatu, stroju. Najdobitniej uwidacznia się on w serii portretów malowanych przez Jana Kantege Hruzika (1809-1891) od lat 40. do 60. XIXw. Na przykładzie portretu Juliana Dunajewskiego (1821-1907, il.6) oraz Ignacego Napoleona Czerwiakowskiego (1808-1882, il.7) widzimy wyraźny schemat stylistyczny, jakim posługiwał się malarz w tworzeniu wizerunków. Portrety te nie są wybitnymi osiągnięciami sztuki portretowej, niemniej jednak przekazują informacje o modelach, kontynuując wiekową już galerię portretową Uniwersytetu Jagiellońskiego. Na przełomie XVIII i XIX wieku zaczął się zmieniać sposób przedstawiania uczonych, profesorów. Związane to było z powstawaniem laboratoriów, wspólnej pracy profesorów na uniwersytetach jak również z rozpowszechnia-

niem się portretu zbiorowego uczonych. Najbardziej znanym malarzem przedstawiającym sceny zbiorowe podczas różnych naukowych eksperymentów był Joseph Wright of Derby (1734-1794). Uważany jest za czołowego artystę utrwalającego osiągnięcia epoki angielskiej rewolucji przemysłowej. Były to portrety powstające poza murami uniwersyteckimi, jednakże nowy sposób widzenia ludzi związanych z nauką i jego akceptacja powoli przenikały do społeczności akademickiej. W niektórych przypadkach zaczęto odchodzić od tradycyjnej kompozycji, która przedstawiała na ogół modela w stroju reprezentacyjnym, pełnym powagi i majestatu. W zachowanych portretach w zbiorach Collegium Maius z przełomu XIX i XX wieku najlepszymi przykładami odejścia od sztampowego przedstawienia są wizerunki malowane przez Leona Wyczółkowskiego (1852-1936): portret Karola Estreichera seniora (1827-1908, il.8), w loży Teatru Starego, na premierze Wesela Wyspiańskiego, oraz portret Karola Olszewskiego (1846-1915, il.9) w laboratorium otoczonego asystentami. Te dwa portrety, w których zmieniająca się percepcja daje znać o sobie, są pierwszymi przykładami nieformalnych portretów profesorskich, które coraz częściej zaczną się pojawiać w malarstwie polskim.

IV

Z początkiem XX wieku, po doświadczeniach z impresjonizmem, z akceptacją kolejnych awangardowych nurtów w europejskiej sztuce sposoby widzenia i przedstawiania ludzi nauki znacznie się poszerzyły, zwłaszcza jeżeli chodzi o aspekt stylistyczny powstających portretów. Ta tendencja również jest widoczna w kolejnej trzeciej grupie portretów profesorskich Uniwersytetu Jagiellońskiego. Są to wizerunki powstałe po 1918 roku. Jest ich najwięcej - 153 obiektów. Są one dobrze udokumentowane, nie wymagają żmudnych badań archiwalnych. Niemniej jednak katalog gromadzący wszystkie portrety z tego przedziału czasowego z pewnością będzie realizowany. Portrety te, jak wiele innych, wcześniejszych, były okazjonalnie wykorzystywane w publikacjach dotyczących biografii uczonych.

Muzeum uniwersyteckie, prowadzone od roku 1977 przez prof. Stanisława Waltosia, rozpoczęło systematyczne zamawianie portretów wybitnych akademików Uniwersytetu Jagiellońskiego. Została przyjęta zasada, że jeden malarz (wybierany spośród uznanych polskich artystów) może wykonać co najwyżej dwa portrety. Daje to gwarancję powstawania zróżnicowanej galerii portretowej, jedynej tego typu w Polsce, która jednocześnie stała się już nie tylko ważnym materiałem ikonograficznym dotyczącym historii uniwersytetu, ale jest również znakomitym przeglądem współczesnego portretu polskiego. O wybranych portretach pisał niezwykle ciekawie w swoim artykule Marek Rostworowski: „Traktując ten artykuł raczej jako studium na temat współczesnego portretu niż jako część katalogu zbioru portretów profesorów UJ i nie zakładając z góry żadnych artystycznych klasyfikacji, ułożę katalog dzieł w porządku alfabetycznym nazwisk autorów i spróbuję scharakteryzować każde z tych dzieł, a na końcu wyciągnąć pewne wnioski z dokonanego przeglądu”. Konkludując Rostworowski pisze „A współczesny stereotyp człowieka nauki, jaki możemy tu zaobserwować? - jest chyba refleksyjny. Wielokrotnie mamy do czynienia z ewokacją momentu oderwania się od lektury. Co

taki moment oznacza? – Chyba nie tylko zmęczenie, ale i to, że umysł schodzi z wyznaczonej drogi, może próbuje znaleźć własną. Rysuje się tu rozdroże pomiędzy rutyną a myślicielstwem, stanowiące charakterystykę, może nadzieję naszej epoki”²⁵.

Do jednych z ciekawszych przedstawień należą portrety: prof. Franciszka Gizberta-Studnickiego (1914-1994, il.10) malowany przez Zbysława M. Maciejewskiego (1946-1999), prof. Władysława Stróżewskiego (ur.1933r., il.11) malowany przez Jana Sawkę (ur.1946), prof. Stanisława Pigionia (1886-1968, il.12) malowany przez Krzysztofa Bucckiego (1936-1983) czy też nietypowy portret prof. Sylwestra Wójcika (1931-2005, il.13) z podwiniętymi rękawami koszuli malowany przez krakowskiego malarza Mirosława Sikorskiego (ur.1965r.).

Odrębny zespół portretowy stanowią wizerunki – kopie. Jest ich łącznie 55, powstały w większości po II wojnie światowej. Profesor Karol Estreicher jun. zlecał, głównie malarzowi Zdzisławowi Pabisiakowi, wykonywanie podobizn profesorów bądź ze starych rycin, bądź z portretów epitafijnych (w większości z kościoła św. Anny i św. Floriana w Krakowie), czasami zdarzają się też portrety fantazyjne. Oprócz Pabisiaka takie portrety wykonywały także Halina Kostecka oraz Zofia Skalska. Kopie miały za zadanie wypełniać luki w galerii krakowskich akademików. Dobitym przykładem funkcji jaką pełnią kopie w zbiorze portretowym są podobizny profesorów, którzy zmarli w wyniku Sonderaktion. W auli Collegium Maius, nad oknem, wisi pięć podobizn profesorów, malowanych już po ich śmierci. Wykonane według zdjęć stanowią *effigies* wybitnie kommemoratywne, tym samym dają początek opowieściom o trudnych chwilach w historii uniwersytetu. Wśród tych pięciu portretów znajdują się podobizny profesorów: Stanisława Estreichera (1869-1939, il.14) zmarłego w Sachsenhausen 28 grudnia 1939, malowany przez Zdzisława Pabisiaka (1922-2009) oraz Ignacego Chrzanowskiego (1866-1940, il.15) zmarłego w Sachsenhausen 10 stycznia 1940r., malowany przez Zofię Skalską (1926-1976).

V

W powstaniu wizerunku zaangażowane są zazwyczaj trzy podmioty: portretowany, artysta i zamawiający. Czasami zdarza się, że portretowany i zamawiający występują w jednej osobie. Interesy każdego z podmiotu są różne, choć wspólnym celem - jak najlepszy wizerunek. Jeżeli strony te spotkają się w optymalnych warunkach to w wyniku takiego spotkania może powstać wysokiej klasy portret.

Wiele czynników: ekonomicznych, obyczajowych, kulturowych, osobistych wpływa na ostateczny kształt portretu. Różne też są przyczyny zamawiania i powstawania wizerunków, i dla różnych kręgów odbiorców są one przeznaczone. Mimo zróżnicowania przedstawień modeli zdajemy sobie sprawę, że istota wizerunków pozostaje zawsze ta sama: jest to dialog pomiędzy oglądającym a portretowanym, który często znajduje się już poza czasem i przestrzenią. Jak ten dialog będzie przebiegał zależy w dużej mierze od wrażliwości oglądającego.

²⁵ Rostworowski 1987, s.78, s. 97.

Obok funkcji przywoływania wspomnień pojawia się kolejna cecha niezwykle istotna dla portretu – podobieństwo. Ten, kto zamawiał portret, oczywiście wymagał podobieństwa fizycznego i psychologicznego. Osiągnięcia Leonarda w zakresie fizjonomiki spowodowały zwrot artystów w kierunku portretu psychologicznego, a co za tym idzie szukania ekspresji w przedstawieniu modelu²⁶. Rezultatem osiągnięcia obu tych celów było wysokiej klasy dzieło. Ale też zdarzały się i zdarzają, wizerunki nie oddające właściwych fizycznych cech modelu. Już Vasari pisał o tym, że wielu mistrzów maluje portrety bez zarzutu, jeżeli chodzi o sztukę malarską, ale, często, nie wykazują one żadnego podobieństwa do modelu²⁷. Michał Anioł, nie przywiązując wagi do oddania podobieństwa w portretach Medyceuszów w Nowej Zakrystii San Lorenzo we Florencji, powiedział: „Za tysiąc lat nikt nie będzie wiedział, że oni inaczej wyglądali”²⁸. Kilka wieków później, po namalowaniu portretu Gertrudy Stein, Pablo Picasso skomentował zarzuty odnośnie do braku podobieństwa: „Wszyscy mówią, że nie jest do siebie podobna, ale to jest bez znaczenia... będzie”²⁹.

Wielcy mistrzowie, komentując problem podobieństwa, wiedzieli jak - używając swego talentu i warsztatu - oddać nie tyle rysy portretowanej osoby - co jej „istotę”. Jak czytamy w *The Dictionary of Art*: „Malarstwo portretowe jest więc malowaniem z pamięci, i to malowaniem wyobrazonego sobie charakteru, z (umiejscowioną) przed nami osobą portretowaną, po to by pomagała naszej pamięci i naszej inteligencji³⁰. Mistrzowska *mimesis* charakteryzuje „żywość” – czyli zdolność przedstawienia aspektów duchowych, a nie tylko czysto zewnętrznego podobieństwa. Aretino pisał w roku 1537: „że stara się oddać naturę człowieka z tą samą żywością, z jaką cudowny Tycjan oddaje rysy portretowanych osób”³¹.

Historia portretu związana jest też z historią instytucji. Jedna z podstawowych funkcji portretu - budowanie splendoru - sprawiła, że instytucje były (i są) zainteresowane upamiętnianiem osobistości, które stały na ich czele, ludzi, którzy je tworzyli. Dbały one o to, by następcy pamiętali swych poprzedników i wzorowali się na nich w dążeniu do podniesienia rangi instytucji, jej prestiżu i tożsamości, do pozyskania dla niej nowych przywilejów lub majątkości. Przede wszystkim należy wymienić tu Kościół katolicki. Również dwory, organy władzy, instancje sądownicze, zgromadzenia przedstawicielskie, bractwa, urzędy, korporacje, a także uniwersytety dbały o uwiecznianie swoich prominentnych członków. Nadrzędnym celem każdego takiego portretu było pokazanie postaci jako wyraziciela określonej roli społecznej i zajmującej określone miejsce w hierarchii władzy, prestiżu lub bogactwa, podkreślenie jego przynależności do danej grupy.

Głównym zamawiającym wizerunki profesorów był i dalej pozostaje Uniwersytet Jagielloński. Zachowane wizerunki akademików w *Almae Matris*, jak i inne tego typu zbiory w ośrodkach uniwersyteckich w Europie, są bardziej fascynującym zapisem akademickiej historii aniżeli kolekcją wybitnych dzieł sztuki. Od strony artystycznej i styli-

²⁶ Caroli 1998, s.309.

²⁷ Cyt. za Niderst 1987, s.7-8.

²⁸ Cyt. za Campbell 1990, s.2.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Campbell 1996, t. 25, s. 283.

³¹ Cyt. za Fossi 1998, s. 14.

stycznej odzwierciedlają panujące w danym okresie tendencje malarskie. Zazwyczaj są to portrety o charakterze kameralnym. Portrety akademików rzadko wychodziły spod pędzli znakomitych malarzy. Ta artystyczna przeciętność decyduje o pewnej zauważalnej jednorodności stylistycznej kolekcji portretów akademickich. Ich znaczna część malowana jest z poczuciem realizmu, wśród nich znajduje się zawsze kilka wybitnych przykładów. W większości jednak prezentują one przeciętną produkcję malarską.

Wspólnymi, powtarzającymi się cechami uniwersyteckich galerii portretowych jest: klimat przedstawienia, ubiór i atrybuty (na ogół księgi), specyficzna poza i wyraz twarzy modeli wyróżniających się inteligentnym, bystrym spojrzeniem, mającym obrazować żywość profesorskiego umysłu. Podobieństwa te są uzasadnione, odnoszą się do osób, których wspólnym mianownikiem była praca naukowa, działalność dydaktyczna, a także miejsce pracy – uniwersytety. Wszystkie te czynniki stworzyły wspólnotę duchową – której odbiciem są portrety akademików.

Alberti pisał, że znaczenie sztuki portretowej opiera się przede wszystkim na tym, że dzięki wizerunkom „umarli po stuleciach jeszcze pozostają żywi”, że portret zaspokaja żądze sławy, pośmiertnego trwania. Nie inaczej określał to Dürer, dla którego obraz „zachowuje postać człowieka po śmierci”³². Właśnie owo pragnienie uwiecznienia człowieka, chęć przewyżczenia jego nieuchronnej śmierci, utrwalenia rysów portretowanej osoby dla współczesnych i potomnych – były (i są) źródłami społecznego zamówienia na portret. Obok tej funkcji duże znaczenie, w przypadku Uniwersytetu, miało kreowanie wizualnego obrazu, prestiżu i tożsamości Akademii.

Zachowane portrety profesorów w zbiorach Uniwersytetu Jagiellońskiego są świadectwem długotrwałej tradycji budowania galerii wizerunków, tradycji, która kontynuowana jest do dnia dzisiejszego. Niezależnie od ich wartości artystycznej stanowią one unikalne świadectwo historyczne, dokumentujące, poprzez historie osób portretowanych, dzieje najstarszej polskiej uczelni - Almae Matris.

Bibliografia

Bąkowski 1913

L. Bąkowski, *Książę Mazowiecki Aleksander, biskup trydencki*, „Przegląd Historyczny”, t.XVI, Warszawa 1913

Burden 2001

M. Burden, *A Handlist of Picture on Display in the New College Senior Common Room*, Oxford 2001

Campbell 1990

L. Campbell, *Renaissance Portraits, European Portrait – Painting in the 14th, 15th and 16th centuries*, London 1990

Campbell 1996

L. Campbell, *Portrait* [w:] *The Dictionary of Art* edited by Jane Turner, vol.25, Grove 1996

³² Cyt. za Ryszkiewicz 1961, s. 12.

- Caroli 1998
F.Caroli, *Pięć wieków malarstwa skierowanego ku wnętrzu. Fizjonomika od Leonarda do Freuda* [w:] Portret , artyści, modele, style, pod red. G. Fossi, Warszawa 1998
- Chojecka 1978
E.Chojecka, *Portret polski XVII i XVIII wiek*, kat. wystawy, Katowice 1978
- Cracoviae 1900
Codex diplomaticus Universitatis Studii Generalis Cracoviensis, Pars Quinta, Cracoviae 1900
- Dobrowolski 1948
T.Dobrowolski, *Polskie malarstwo portretowe. Ze studiów nad sztuką epoki sarmatyzmu*, Kraków 1948
- Espoo 1990
Ars Universitaria 1640-1990. Portret from the collections of the University of Helsinki, Espoo 1990
- Estreicher 1953
K.Estreicher, *Odnowienie Collegium Maius. Myśli i uwagi*, „Ochrona Zabytków”, nr 1, 1953
- Fossi 1998
G.Fossi, *Le Portrait*, Paris 1998
- Gandolfi 2010
G.Gandolfi, *Imagines Illustrum Virorum. La collezione dei ritratti dell'Università e della Biblioteca Universitaria di Bologna*, Bologna 2010
- Garlick 2004
K.Garlick, *Catalogue of Portraits in the Bodleian Library*, Oxford 2004
- Jasińska 2003
A.Jasińska, *Malarstwo obce w zbiorach Collegium Maius / Foreign Painting in The Collections of The Collegium Maius/*, Kraków , 2003.
- Jasińska 2007
A. Jasińska, *Kolekcja nowożytnych portretów profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Technologiczne badania i ich znaczenie dla charakterystyki krakowskiego cechu malarzkiego*, Kraków 2007 (maszynopis w archiwum MUJ)
- Jasińska 2010
A. Jasińska, *Nowożytne portrety profesorów w zbiorach Collegium Maius*, Warszawa 2010, praca doktorska, promotor pracy prof. dr hab. J. Chrościcki, (maszynopis w archiwum MUJ).
- Kępiński, Sławska 1953
Z. Kępiński, A. Sławska, *Zagadnienia mecenatu na przykładzie portretu polskiego od XVI do XVIIIw.*, „Studia Muzealne”, I, 1953
- Kopera 1926
F.Kopera, *Dzieje malarstwa w Polsce*, Kraków 1926
- Kozakiewiczowie 1976
H., S.Kozakiewiczowie, *Renesans w Polsce*, Warszawa 1976
- Kraków 1978
Galerie der Porträts von Professoren der Jagellonischen Universität in Kraków aus der Sammlung des Universitätsmuseums, kat. wystawy MUJ, Kraków 1978,

- Kraków 1998
Jan Brożek (1585-1652) Collegii Maioris Professor, kat. wystawy MUJ, Kraków 1998
- Kraków 1999
Skarby Uniwersytetu Jagiellońskiego, kat. wystawy MUJ, Kraków 1999
- Kraków 2005
Uczony i jego pracownia, kat. wystawy MUJ, red. A. Jasińska, Kraków 2005.
- Kraków 2010
Nowożytny portrety profesorów Akademii Krakowskiej w zbiorach Collegium Maius, red. A. Jasińska, Kraków 2010
- Lourenço 2005
M.C.Lourenço, *Between two worlds. The distinct nature and contemporary significance of university museums and collections in Europe*, 2005 (maszynopis w Bibliotece MUJ)
- Mycielski 1913
J.Mycielski, *Katalog portretów i obrazów będących własnością Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1913
- Niderst 1987
A.Niderst, *La ressemblance au XVIIème siècle* [w:] *Le portrait*, Rouen 1987
- Nykiel 1978
ekspertyza technologiczna prof. J.Nykla z roku 1978 portretu Benedykta z Koźmina (maszynopis w archiwum MUJ)
- Pietrzyk 2000
Z.Pietrzyk, *Poczet rektorów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1400-2000*, Kraków 2000
- Pollesch 2007
J.Pollesch, *Kolekcja nowożytnych portretów profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Technologiczne badania i ich znaczenie dla charakterystyki krakowskiego cechu malarzkiego*, Kraków 2007, (maszynopis w Archiwum Muzeum UJ)
- Retgeren, Thiel 1964
J.Q.van Retgeren Altena, P.J.J.van Thiel, *De portret – galerij van de Universiteit van Amsterdam en haar sticher Gerard van Papenbroeck 1673-1743*, Amsterdam 1964
- Rostworowski 1987
M. Rostworowski, *Współczesne portrety profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „Opuscula Musealia”, z.2, 1987
- Ruszczycówna 1977
J.Ruszczycówna, *Portret polski XVII i XVIII wieku*, kat. wystawy MNW, Warszawa 1977, Ryszkiewicz 1961
A. Ryszkiewicz, *Polski portret zbiorowy*, Warszawa 1961
- Skalmierska 20007
B. Skalmierska, *Kolekcja nowożytnych portretów profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Technologiczne badania i ich znaczenie dla charakterystyki krakowskiego cechu malarzkiego*, Kraków 2007, (maszynopis w Archiwum Muzeum UJ)
- Speler 1995
R.T.Speler, *Insignien Gelehrtenbilder und Porträtbüsten*, Halle 1995
- Walicki 1954
M. Walicki, *Epitafium Jana Sakrana*, „Biuletyn Historii Sztuki”, nr1, R.XVI, 1954

Walicki 1961

M. Walicki, *Malarstwo polskie. Gotyk. Renesans. Wczesny manieryzm*, Warszawa 1961

Warszawa 1983

Polaków portret własny, praca zbiorowa pod red. M. Rostworowskiego, [wstęp M. Rostworowski, cz.1. ilustracje], kat. wystawy MNK, Warszawa 1983

Warszawa 1986

Polaków portret własny, praca zbiorowa pod red. M. Rostworowskiego [aut. tekstów D.Dec, kat.oprac. J.Dreścik, cz. 2. opisanie ilustracji], kat. wystawy MNK, Warszawa 1986

Wien 2003

Thesauri poloniae Schatzkammer Polen. Zur Geschichte der polonischen Sammlungen, kat. wystawy w Kunsthistorisches Museum, Wien 2003

Ilustracje:

A.N. *Portret prof. Benedykta z Koźmina*, ok. 1553

Jan Trycjusz, *Portret prof. Wojciecha Dąbrowskiego*, 1664

Jan Trycjusz, przypisany, *Portret prof. Łukasza Piotrowskiego*, II poł. XVIIw.

Jan Trycjusz, przypisany, *Portret prof. Stanisława J. Bieźanowskiego*, II poł. XVIIw.

Jan Trycjusz, przypisany, *Portret prof. Szymona Makowskiego*, 1668

Jan Hruzik *Portret prof. Juliana Dunajewskiego*, 1866

Jan Hruzik, *Portret prof. Ignacego Napoleona Czerwiakowskiego*, 1870

Leon Wyczółkowski, *Portret prof. Karola Estreichera, seniora*, 1905

Leon Wyczółkowski, *Portret prof. Karola Olszewskiego*, 1905

Zbysław M. Maciejewski, *Portret prof. Franciszka Gizbert-Studnickiego*, 1982

Jan Sawka, *Portret prof. Władysława Stróżewskiego*, 1992

Krzysztof Bucki, *Portret prof. Stanisława Pigonia*, 1979

Mirosław Sikorski, *Portret prof. Sylwestra Wójcika*, 1997

Zdzisław Pabsiak, *Portret prof. Stanisława Estreichera*, 1956

Zofia Skalska, *Portret prof. Ignacego Chrzanowskiego*, 1956

N. R. IGNATY CZERWIAKOWSKI

